IN1140: Introduksjon til språkteknologi

Forelesning #09

Egil Rønningstad

Universitetet i Oslo

23 oktober 2023

Tema for i dag

De forrige ukene

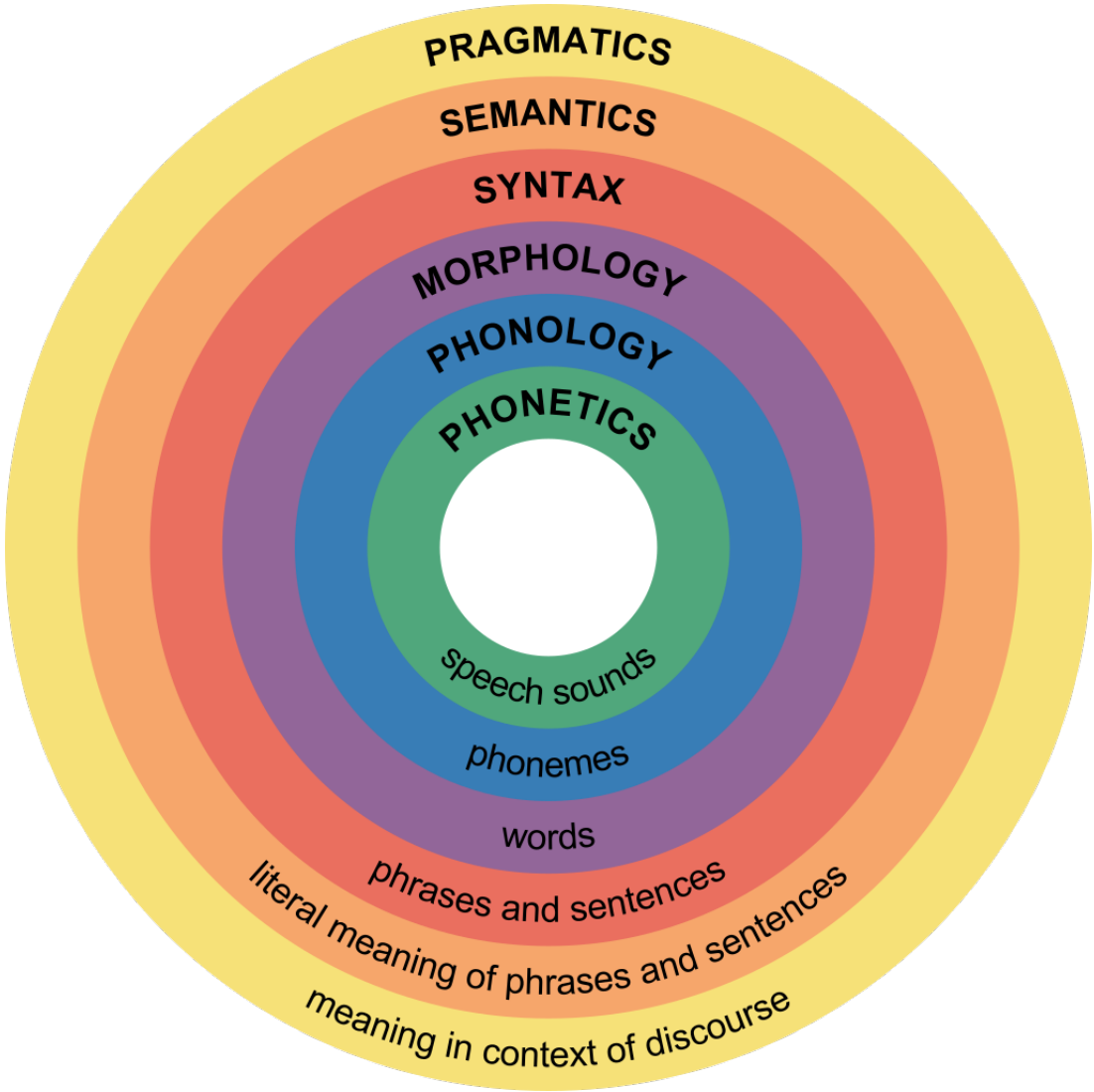
- Syntaks og kontekstfrie grammatikker
- Maskinlæring og klassifisering

I dag

- Semantikk: en lingvistisk gjennomgang
- Neste uke: semantikk i språkteknologien

Tema for i dag

- Semantikk (og pragmatikk)

Form og betydning

Semantikk: studiet av betydning slik det uttrykkes gjennom språk

Katten satt på teppet

Form og betydning

Semantikk: studiet av betydning slik det uttrykkes gjennom språk

Katten satt på teppet

- Prinsippet om komposisjonalitet

Form og betydning

Semantikk: studiet av betydning slik det uttrykkes gjennom språk

Katten satt på teppet

- Prinsippet om komposisjonalitet
- Hva er betydningen til hvert enkelt ord?
  - Leksikal semantikk
- Hva er betydningen til setningen?
  - Setningssemantikk
- (Pragmatikk): hvordan konteksten påvirker betydningen

Semantikk

Kunnskap om **betydning** (mening), men hva betyr det?

Semantikk

Kunnskap om **betydning** (mening), men hva betyr det?

Meningsfull:

- Ord – *slem* vs *slåm*
- Setning – *Jon svømmer* vs *Jon metaforisk hver*

Semantikk

Kunnskap om **betydning** (mening), men hva betyr det?

Meningsfull:

- Ord – *slem* vs *slåm*
- Setning – *Jon svømmer* vs *Jon metaforisk hver*

Flere betydninger

- Ord – *fisker*
- Setning – *Jon så mannen med kikkerten*

Semantikk

Kunnskap om **betydning** (mening), men hva betyr det?

Meningsfull:

- Ord – *slem* vs *slåm*
- Setning – *Jon svømmer* vs *Jon metaforisk hver*

Flere betydninger

- Ord – *fisker*
- Setning – *Jon så mannen med kikkerten*

Samme betydning

- Ord – *sofa* vs *couch*
- Setning – *Jon ga Hanna en gave* vs *Jon ga en gave til Hanna*

Kunnskap om **betydning** (mening), men hva innebærer det?

Kunnskap om **betydning** (mening), men hva innebærer det?

Semantikk

Kunnskap om **betydning** (mening), men hva innebærer det?

Sannhetsbetingelser

- *All kings are male*
- *Molybdenum conducts electricity* (må kanskje sjekkes i en bok?)

Semantikk

Kunnskap om **betydning** (mening), men hva innebærer det?

Sannhetsbetingelser

- *All kings are male*
- *Molybdenum conducts electricity* (må kanskje sjekkes i en bok?)

Entailment (A medfører B)

- *Alfred myrdet bankdirektøren*
- *Bankdirektøren er død*

Leksikal semantikk (Ordsemantikk)

Leksikal semantikk (ordsemantikk)

- Hvordan kan vi representere betydningen til ord?
- Hvordan er ords betydninger relatert?
- Fundamental forskjell mellom setningssemantikk og ordsemantikk (leksikal semantikk)
  - Betydninger i det mentale leksikon er konvensjoner
  - Setningers betydning er komposisjonelle
- Leksemnivå – semantiske ord

- GITAR: *gitar*, *gitaren*, *gitarer*, *gitarene*
- SYNGE: *synge*, *synger*, *sang*, *synget*

Semantikk

Kunnskap om **betydning** (mening), men hva innebærer det?

forfordele

VERB VIS BØYNING +

OPPHAV fra lavtysk; jamfør fordele

BETYDNING OG BRUK

1. gi en mindre enn en har rett på ved fordeling

   Eksempel

   bli forfordelt

   kjenne seg forfordelt

2. gi en mer enn det en har krav på

   favorisere

Sense and Reference

- Språkfilosofi: Gottlob Frege (1848–1925)
- En viktig del av betydningen til et ord er dets referanse, koblingen til objektet det refererer til ("referenten")
- Understreker at betydning knyttes til verden
- Men trenger noe mer:
  - Ikke alle ord referer til et objekt
    - *No baby swims*
  - Vi kan mange ord som ikke har noen referent, f.eks. *enhjørning, orker, Yoda*
  - Ord kan ha samme referanse uten å bety det samme, f.eks. *Jonas Gahr Støre, Statsministeren*
- **sense**: mer varig betydningsdimensjon som er separat fra referanse, mental representasjon

Sense and Reference

- Sense: mer varig betydningsdimensjon som er separat fra referanse, kanskje en mental representasjon
- Hvordan kan vi representere sense?
  - Bilder
  - (Abstrakte) konsepter, feks semantiske trekk

Semantikk

til l. **laudąbel** *-t, -ble,* adj.; som fortjener laudabilis: *en l. prestasjon* **laudąbilis** en; beste karakter (vanligvis f.o.m. 1.51 t.o.m. 2.5) ved universitetenes embedseksamener; (*l.*) *prae ceteris* se *prae ceteris* [lat. 'rosverdig']

laue el. **løye** *-n, -r* karpefisken Alburnus alburnus [besl. med *lys* (e. fiskens sølvglinsende buk)]

laug I *-et,* - fagsammenslutning, især av håndverkere [eldre skrivemåte av *lag*]

laug II *-et,* - (dial., litt.) bad [gno. *laug*] **lauge** *-et; -ing* (refl., dial., litt.) bade: *l. seg*

laugsbror laugsvesen; *l-et i middelalderen* // (nedsett.) stivbent og beskyttende organisasjonsvesen **laugsånd** (nedsett.) jf. *laugsvesen*

laup *-en, -er* **1** treeske med hank på lokket Ⓑ **2** gammelt smørmål (oftest ca. 15 kg) [gno. *laupr*]

lauparrigg høyrigg på nordlandsbåt, brukt under langfart [1. ledd dial. 'løper'] **lauparsko** kommaglignende sko hvor underlæret erstatter sålen, og er sydd sammen med overlæret oppå foten

laurbær **1** frukt av laurbærtreet, brukt som krydder **2** laurbærtre (Laurus nobilis) **3** heder og berømmelse: *høste, vinne l.* (egtl. om laurbærkrans brukt som æresbevisning); *hvile på sine l.* slå seg til ro etter en seier [1. ledd lat. *laurus*] **laurbærblad** blad

laved△ el. **ladved** s.d.

lavement [-mąng] *-et, -er* klystér [fr. 'vasking']

lavęndel *-en, -dler* **1** busk i slekten Lavan dula **2** lavendelblomst, brukt som møllmiddel og til parfymering [mlat.] **lavęndelolje** olje av lavendelblomster, brukt i farmasøyt- og parfymeindustri

lavereliggende adj. (mest til *lav* II 2) *i l. strøk* **laverordens** ub. adj.; (om enhet) av lavere orden i hierarkisk system **laverestående** adj. (til *lav* II 6) **lavestliggende, -stående** adj.

lavętt *-en, -er* underlag for tungt skyts; kanonvogn [nty., fr.] Ⓑ

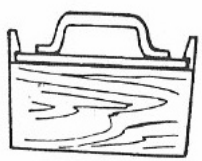
lavflyvning△ **||-flyging** flyvning i lav høyde **lavfrekvens** frekvensområde med hørbare svingninger (under ca. 20 000 hertz) **lavfrekvent lavgear**△ el. **-gir** se *lav* II 5 **lavgradig** -, adj. (mots. *høygradig*) *l. kloakkrensing* **lavhælt** adj. *l-e sko*

lavįne *-n, -r* (snø)skred: *fjellklatrerne ble begravet av en kjempemessig l.* // *en l. av skjellsord* [mlat. avl. av lat. *labi* falle] **lavįnehund** hund trenet opp til å finne personer som er begravet av en lavine

lavinntektsgruppe lavkirke (især anglikansk) kirkesamfunn som legger liten vekt på liturgi og gjerne benytter legpredikanter (mots. *høykirke*) **lavkirke-**

lavett

laup 1

Semantiske trekk

- Egenskaper eller deler av ords betydning som uttrykker vår kunnskap om hva ordet betyr

Substantiver

- HUNKJØNN: *søye*, *røy*, *tante*, *enke*, etc.
- MENNESKE: *doktor*, *statsforvalter*, *professor*, *tenåring*

Verb

- CAUSE: *kill*, *uglify*, *darken*, etc.
- GO: *swim*, *crawl*, *throw*, *give*
- BECOME: *break*

Leksikale relasjoner

- En annen måte å beskrive et ords betydning er å beskrive hvordan det forholder seg til andre ords betydning
  - **Leksikale relasjoner**: Hvordan betydninger relaterer til hverandre

Eksempel: couch

- et annet ord har samme betydning: *sofa* – *couch*
- et ord er mer generelt enn et annet: (*couch* – *furniture*)

Leksikale relasjoner

Homonymi

Urelaterte betydninger av samme ord (homograf/homofon)

1. Samme ordklasse
   - 1.1 samme ortografi, f.eks. *lap* 'circuit of course' og *lap* 'part of body when sitting down'
   - 1.2 ulik ortografi, f.eks. verbene *wring* og *ring*
2. Ulik ordklasse
   - 2.1 samme ortogafi, f.eks. verb *keep* og subst. *keep* (hytte)
   - 2.2 ulik ortografi, f.eks. *not*, *knot*

Leksikale relasjoner

Polysemi: flere betydninger, men betydningene er relatert (konseptuelt eller historisk)

stjerne subst. **1.** fjernt himmellegeme som er synlig som en lysende prikk **2.** lysende, flimrende glimt **3.** berømt person **4.** i sammensetninger i dyre- og plantenavn: "sjøstjerne, gullstjerne, skogstjerne" . . . osv

Lett å forveksle med homonymi!

Leksikale relasjoner

Synonymi:

Ulike ortografiske ord, men med samme, eller meget lik, betydning

- Eksempelvis *couch/sofa*, *lawyer/attorney*, *toilet/lavatory*, *large/big*
- Sjeldent fenomen i streng forstand, små nyanser i betydning
- Ulik distribusjon:
  - ulike dialekter/varianter/kontekst
  - ulikt **register**, f.eks. slang, formell, literært, etc.
  - mer eller mindre negativ: *naiv*, *godtroende*

Leksikale relasjoner

Antonymi:

Motsatt betydning

- **Enkle** antonymer (komplementære par): negativ av det ene medfører positiv for det andre
  - *dead/alive*
  - *pass/fail (a test)*
  - *hit/miss (a target)*
- **Gradérbare** antonymer: negativ av ene medfører ikke nødvendigvis positiv av andre
  - *rich/poor*
  - *fast/slow*
  - *old/young*

Antonymi (forts.)

- **Reverser**: relasjon mellom ord som betegner bevegelse i motsatt retning
  - *push/pull*
  - *come/go*
  - *ascend/descend*
- **Konverser**: relasjon mellom ord som beskriver samme situasjon fra forskjellig synspunkt
  - *above/below*
  - *employer/employee*
- **Taksonomiske søstre** ord som er på samme nivå i en taksonomi (klassifikasjonssystem)

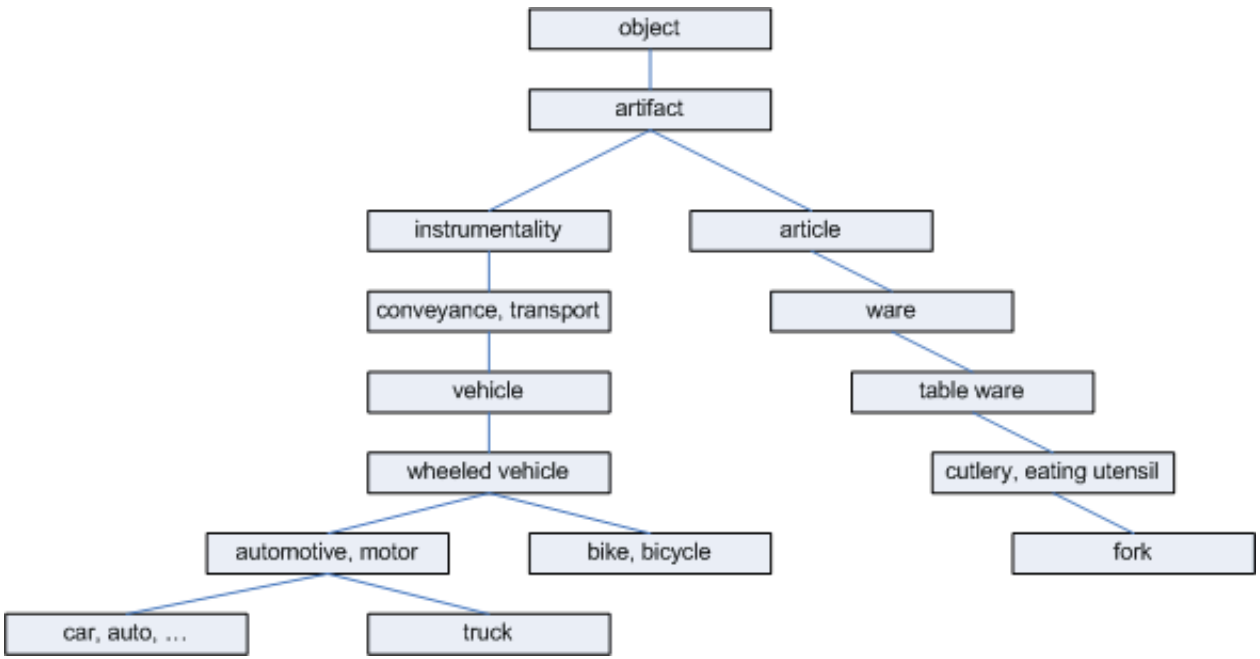
rød	oransje	gul	grønn	blå	lilla	brun

Leksikale relasjoner

Hyponymi:

Inkluderingsrelasjon: et hyponym inkluderer betydningen til et mer generelt ord

- *hund*, *katt* er hyponymer av *dyr*
- *søster*, *mor* er hyponymer av *kvinne*
- Det mer generelle ordet kalles **hypernym**
- Basis for semantiske nettverk (f.eks. WordNet)

Leksikale relasjoner

Meronymi:

Relasjon mellom del og helhet

- X er del av Y, Y har X
  - et *omslag* er del av en *bok*
  - en *bok* har et *omslag*
- Forskjellig fra hyponymi ved transitivitet:
  - hyponymi-relasjonen er alltid transitiv (*siameser – katt – dyr*)
  - meronymi-relasjonen kan være transitiv (*negl – finger – hånd*)
  - men trenger ikke være det (*arm – musiker – orkester*)

Leksikale relasjoner

Oppsummering: https://www.youtube.com/watch?v=awFXqSIOjR0

Setningssemantikk

Formell Semantikk

- Richard Montague (1974): logikk for å representere setningsbetydning
  - *Your car has been stolen* (p)
  - *Your car has not been stolen* ($\neg p$)
  - *I'll see you today or tomorrow* ($p \vee q$)
- En setnings betydning = dens sannhetsbetingelser
  - sannhetsverdi: hvorvidt en setning er sann eller ikke (1 eller 0)
  - sannhetsbetingelser: hvilke betingelser som må til i den virkelige verden for å gjøre en setning sann

Entailment

- Semantisk relasjon mellom setninger, uavhengig av empiriske fakta
  - *Snikmorderen tok livet av keiseren*
  - *Keiseren er død*
- Definisjon:
  - En setning p medfører ("entails") en annen setning q dersom det er slik at når p er sann er q sann og når q er usann så er p usann

Entailment

- Entailment-relasjon er gitt ved lingvistisk struktur, trenger ikke sjekke fakta i verden for å avgjøre
- Kilden kan være leksikalsk (*tok livet av – dø*) eller syntaktisk (aktiv – passiv)
  - *Egypterne bygget pyramidene*
  - *Pyramidene ble bygget av egypterne*
- **Parafrase:** to setninger som gjensidig medfører hverandre (over)
- **Kontradiksjon:** to setninger motsier hverandre dersom den ene medfører negasjonen av den andre
  - *Bankdirektøren er død*
  - *Bankdirektøren er levende*

Formell semantisk analyse

- Semantisk analyse ved oversettelse fra engelsk (eller norsk eller . . .) til et universelt metaspråk
- Førsteordenslogikk er et slikt metaspråk
- Logiske konnektiver:
  - Emil er en katt som ikke maler: $Ke \wedge \neg Me$
  - Dersom Bill drikker blir Jenny sint: $Db \rightarrow Sj$
- Kvantorer
  - Alle studenter leser: $(\forall x : Sx)Lx$
  - Alle studenter kjenner professoren: $(\forall x : Sx)Kxp$
  - Professoren kjenner (minst) en student: $(\exists x : Sx)Kpx$

Semantiske roller

Semantiske roller

- Annet aspekt ved setningsbetydning: hvilke roller de forskjellige deltagerene inntar
- *Nina hevet bilen med jekken*
  - Nina – deltageren som er ansvarlig for å utføre handlingen beskrevet av verbet
  - bilen – blir påvirket av handlingen
  - jekken – middelet som Nina bruker til å utføre handlingen
- Semantiske roller beskriver den semantiske relasjonen som argumenter har til handlingen beskrevet av verbet

Semantiske roller

Rolletyper

- AGENT: den som setter i gang en handling, i stand til å handle med viten og vilje ("volition")
  - **David** *stekte kjøttet*
  - **Reven** *hoppet ut av grøfta*
- PATIENT: entiteten som påvirkes av en handling, gjennomgår ofte en forandring
  - *Edna kuttet* **buskene**
  - *Sola smeltet* **isen**

Semantiske roller

Rolletyper

- THEME: entiteten som blir beveget av en handling eller hvis beliggenhet beskrives
  - *David sparket* **ballen** *over til de andre*
  - **Boka** *er på biblioteket*
- EXPERIENCER: er bevisst på handlingen eller tilstanden, men er ikke i kontroll over den
  - **Edna** *følte seg dårlig*
  - **Hanna** *så røyken*
  - **Fia** *hørte ringeklokken*

Semantiske roller

Rolletyper

- BENEFICIARY: entiteten som en handling utføres for
  - *David fylte inn skjemaet for* **bestemoren sin**
  - *De bakte en kake til* **meg**
- INSTRUMENT: middelet som gjør at en handling kan utføres eller finner sted
  - *Hun renset såret med* **et antibakterielt middel**
  - *De signerte avtalen med* **den samme pennen**

Semantiske roller

Rolletyper

- GOAL: entiteten som noe beveger seg mot (bokst./fig.)
  - *Hun leverte sertifikatet sitt til* **politimannen**
  - *Hun fortalte vitsen til* **vennene sine**
- SOURCE: entiteten som noe beveger seg fra (bokst./fig.)
  - *Flyet kom tilbake fra* **Kinshasa**
  - *Vi fikk ideen fra et* **interiørblad**

Semantiske roller

- Eksempelet:

Nina	*hevet*	*bilen*	*med*	*jekken*
AGENT		THEME		INSTRUMENT

Semantiske roller

- Eksempelet:

Nina	*hevet*	*bilen*	*med*	*jekken*
AGENT		THEME		INSTRUMENT

- Ikke alltid enkelt å tildele semantiske roller
  - *Fergus carried the bag to* **the lighthouse** (GOAL)
  - *Sylvie bought* **him** *a sports car* (BENEFICIARY)
  - **Margareta** *received a gift of flowers* (GOAL/BENEFICIARY? begge deler?)

Quiz

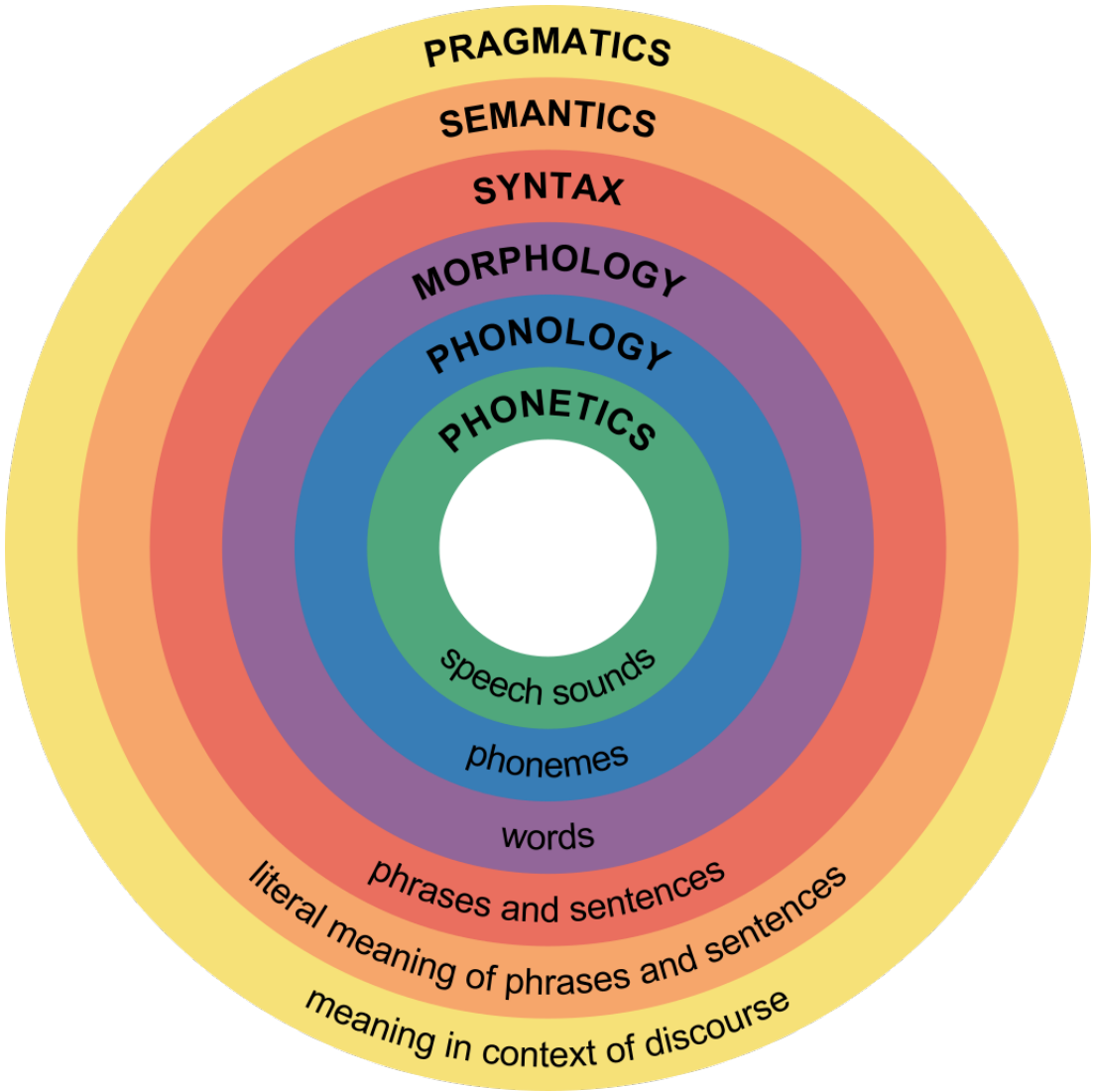
- Del ut følgende semantiske roller for setningene under:
  - PATIENT: entiteten som påvirkes av en handling, gjennomgår ofte en forandring
  - AGENT: den som setter i gang en handling, i stand til å handle med viten og vilje
  - INSTRUMENT: middelet som gjør at en handling kan utføres eller finner sted

1. *Jon knuste vinduet*
2. *Jon knuste vinduet med en stein*
3. *Steinen knuste vinduet*
4. *Vinduet ble knust av Jon*

Semantiske roller

- Semantiske roller identiske i parafraser
  - *The dog bit the stick/the stick was bitten by the dog*
- Kan også være identiske i setninger som ikke er parafraser
  - *The boy opened the door with the key*
  - *The key opened the door*
  - *The door opened*

Pragmatikk

PRAGMATICS
SEMANTICS
SYNTAX
MORPHOLOGY
PHONOLOGY
PHONETICS
speech sounds
phonemes
words
phrases and sentences
literal meaning of phrases and sentences
meaning in context of discourse

Pragmatikk

- Studiet av vår språklige forståelse i **kontekst**
  - lingvistisk kontekst, feks et dokument
    - pronomener
  - ikke-lingvistisk kontekst
    - *Kan du sende saltet?*

Ordklasser: pronomen

Pronomen:

jeg, hun, dere, seg, hverandre, hvem, man

1. av svært ulik form, uregelmessig bøyning
2. som substantiv, kan fungere som setningsledd alene
3. lite eget innhold, får betydning fra sammenhengen (*konteksten*)
   - *Jeg* liker grammatikk
   - *Man* skal respektere *hverandre*
   - *Hvem* tok vesken?

Ordklasser: pronomen

- Pronomen får sitt innhold enten fra et element i selve talesituasjonen eller fra en nominal leddtype (typisk substantiv) i konteksten.
- Leddet som gir pronomen innhold er pronomenets antesedent
  - Se *her*
  - Er *du* sulten?
  - Gro Harlem Brundtland er en tidligere norsk politiker. *Hun* var norges første kvinnelige statsminister...

Pragmatikk

- Deiksis: ord som typisk får referansen fra den ikke-lingvistiske konteksten
  - *this person*
  - *that man*
  - *these women*
- Tids-og stedsdeiksis
  - *nå, i morgen, forrige uke*
  - *her, der, dette stedet, denne parken*

Pragmatikk

- Grice: kjent språkfilosof
- Samtaler er basert på prinsipp om **samarbeid**
- Maksimene til Grice: uskrevne regler som muliggjør en sammenhengende og meningsfull samtale
  - **kvantitet:** si hverken mer eller mindre enn nødvendig
  - **relevans:** vær relevant
  - **måte:** vær klar og konsis
  - **kvalitet:** ikke lyv

Pragmatikk

Kvantitetsmaksimet:

- *Hva skjedde i dag?*
- *Møtet startet tre minutter for sent, jeg satt ved døren, den første som sa noe var . . .*
- *Ikke noe*

Pragmatikk

Kvantitetsmaksimet:

- *Hva skjedde i dag?*
- *Møtet startet tre minutter for sent, jeg satt ved døren, den første som sa noe var . . .*
- *Ikke noe*

Relevansmaksimet:

- *Hvordan har du hatt det i dag?*
- *Jeg hater tomater*

Pragmatikk

Kvantitetsmaksimet:

- *Hva skjedde i dag?*
- *Møtet startet tre minutter for sent, jeg satt ved døren, den første som sa noe var . . .*
- *Ikke noe*

Relevansmaksimet:

- *Hvordan har du hatt det i dag?*
- *Jeg hater tomater*

Måtesmaksimet:

- *Liker du skjorten min?*
- *Den er interessant*

Pragmatikk

Kvantitetsmaksimet:

- *Hva skjedde i dag?*
- *Møtet startet tre minutter for sent, jeg satt ved døren, den første som sa noe var . . .*
- *Ikke noe*

Relevansmaksimet:

- *Hvordan har du hatt det i dag?*
- *Jeg hater tomater*

Måtesmaksimet:

- *Liker du skjorten min?*
- *Den er interessant*

Kvalitetsmaksimet:

- Venn spør: *Vet du hvor bilnøklene mine er?*, og forventer et sannferdig svar

Pragmatikk

- Taleakter: språk kan brukes til å utføre handlinger, f.eks. love noe, vedde, advare, døpe noen, gratulere noen, sverge, etc.
  - *Jeg vedder 100 kroner på at Amman vinner*
  - *Møtet er hevet*
  - *Jeg erklærer dere herved for rette ektefolk*
  - *Jeg lover å komme tilbake*
- Underliggende målet med ytringen varierer med konteksten
  - *Bursdagsfest 11/4 kl 20*

Oppsummering – Semantikk

- Studiet av betydning slik det uttrykkes gjennom språk
- **Ord**: leksikal semantikk
  - referanse vs sense
  - leksikale relasjoner (*nymi)
- **Setning:** formell semantikk
  - sannhetsverdi
  - logikk
- **Setning:** semantiske roller
  - hvilke roller de forskjellige deltagerene inntar
  - abstrakt beskrivelse av situasjonen verbet angir

Oppsummering – Semantikk

- Pragmatikk: språklig forståelse i **kontekst**
  - kontekst gir referanse/innhold
    - pronomen
    - deiksis
  - sosial kontekst med samarbeidsprinsipper bidrar til forståelse (Grice)
  - ikke-lingvistisk kontekst påvirker betydning (taleakter)